

УДК 341.3

*Олександр Володимирович Хоменко,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор філософії в галузі права
ORCID: 0009-0005-0984-1951*

ВИДОЗМІНИ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Вступ. Поглиблення європейської інтеграції та трансформаційні процеси в правових системах держав-членів і держав-кандидатів зумовлюють переосмислення співвідношення норм міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права. В умовах збройних конфліктів, гібридних загроз і розширення юрисдикційних механізмів захисту прав людини особливого значення набуває узгодження фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права, закріплених у Женевських конвенціях, з *acquis* Європейського Союзу та практикою Європейського суду з прав людини. Для України в контексті співпраці з Європейським Союзом і гармонізації законодавства відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС проблема модифікації та адаптації правових принципів набуває системного значення. Це зумовлює необхідність наукового аналізу трансформації принципів суверенітету, верховенства права, гуманності, пропорційності та субсидіарності в умовах інтеграційних процесів.

Метою статті є комплексний аналіз видозмін принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права в умовах європейської інтеграції, а також визначення їх впливу на формування сучасної правової системи держави.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- здійснити теоретико-правовий аналіз принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права;
- охарактеризувати механізми їх взаємодії в умовах інтеграції до європейського правового простору;
- окреслити проблемні аспекти та перспективи подальшого розвитку правової системи в контексті європейської інтеграції.

Стан розробки проблеми і методи дослідження. Питання видозміни принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права в системі європейської інтеграції вивчали такі науковці, як: М. Козюбра, А. Хоменко, С. Карвацька, О. Буткевич, Н. Мамедов, О. Мірошніченко, І. Панченко, О. Ткаченко, Є. Підлісний, В. Попович, В. Ярмачі та ін.

Виклад основного матеріалу. Видозміни принципів міжнародного гуманітарного права і внутрішньодержавного публічного права в умовах європейської інтеграції – складний, багатовимірний процес, що поєднує інституційну трансформацію, доктринальний розвиток і рефлексію практики судів та міжнародних організацій.

Європейська інтеграція створює середовище, в якому межі між міжнародним гуманітарним правом (МГП) і внутрішньодержавним публічним правом стираються: норми МГП дедалі частіше використовуються для тлумачення та контролю дій держав у кризах, а традиційні конституційні принципи набувають транскордонного значення. Це змінює не лише юридичну техніку імплементації, а й сам зміст принципів – їхня функція переходить від суто регулятивної до нормативно-оцінної, легітимацийної та діагностичної.

Теоретичні основи трансформації принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права відображають процес переосмислення базових засад правового регулювання, що відбувається під впливом глобалізації, розвитку міжнародних інститутів і зростання ролі людино-

центричних цінностей. В умовах європейської інтеграції цей процес охоплює три взаємопов'язані площини: конвергенцію аксіологій, переосмислення суверенітету та формування діалогу правових систем.

Конвергенція аксіологій у сфері міжнародного гуманітарного та конституційного права відображає глибокий процес зближення ціннісних основ правових систем, що охоплює моральні, соціальні та нормативні виміри сучасного правопорядку. Йдеться не лише про технічне узгодження норм міжнародного гуманітарного права з внутрішньодержавним законодавством, а про формування спільного гуманістичного бачення права, у центрі якого стоїть людина як найвища соціальна цінність. Категорії людської гідності, заборони тортур, справедливості, пропорційності та поваги до життя стають спільним знаменником для міжнародного гуманітарного права і конституційних стандартів європейських держав. Це означає перехід від формального до аксіологічного розуміння права, де гуманітарні цінності набувають універсального характеру, а право дедалі більше розглядається як інструмент захисту людського буття, а не лише як регулятор державних повноважень.

Цей процес має конкретне нормативне підґрунтя. Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них закріпили фундаментальні принципи гуманності, розрізнення, захисту цивільного населення, обмеження методів і засобів війни. Своєю чергою Європейська конвенція про захист прав людини основоположних свобод (далі – Конвенція) та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) стали механізмом, який забезпечив інтеграцію цих гуманітарних стандартів у національні правопорядки. Після Другої світової війни правова парадигма поступово змістилася від державоцентризму до людиноцентризму, і саме міжнародне гуманітарне право відіграло вирішальну роль у цьому зрушенні. У справі *Аль-Скейні проти Сполученого Королівства* (2011) [1] Суд визнав, що держава несе відповідальність за дії своїх військових, навіть за межами власної території, якщо вони здійснюють ефективний контроль над особою. Це рішення фактично розширило юрисдикційні межі гуманітарного захисту і продемонструвало, як стандарти міжнародного гуманітарного права впливають на тлумачення прав людини. У справі *Хассан проти Сполученого Королівства* (2014) [2] ЄСПЛ визнав, що у збройних конфліктах застосування норм Конвенції повинно враховувати контекст міжнародного гуманітарного права, що стало проявом системної інтерпретації двох правових режимів. Тож Суд уперше відкрито продемонстрував їхню взаємодоповнюваність.

Причинами конвергенції аксіологій є не лише інституційні зрушення, а й реалії сучасних конфліктів, які розмивають класичну межу між війною і миром. Асиметричні збройні зіткнення, використання приватних військових компаній, гібридні операції та зростання ролі недержавних акторів призводять до необхідності одночасного застосування норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. З цього випливає, що правова система більше не може функціонувати за принципом чіткої диференціації режимів, а має діяти на засадах єдиної гуманітарної логіки. У відповідь на ці виклики формується доктрина «відповідальності за захист», яка закріплює обов'язок держави не лише не порушувати гуманітарні норми, а й активно захищати своїх громадян від геноциду, етнічних чисток, злочинів проти людяності й воєнних злочинів. Тож міжнародне право перестає бути лише інструментом міждержавних відносин, а й перетворюється на морально-правову систему глобальної відповідальності.

Процес зближення цінностей має яскраві прояви у практиці національних судів. Конституційний Суд України, Верховний суд Польщі, Конституційний трибунал Італії та інші юрисдикції дедалі частіше застосовують гуманітарні принципи при тлумаченні конституційних положень, пов'язаних із правами людини, безпекою, свободою совісті чи обмеженням прав під час надзвичайного стану. Це свідчить про те, що міжнародне гуманітарне право перестало сприйматися як зовнішній елемент правопорядку. Воно стає внутрішнім морально-правовим імперативом, який визначає легітимність державної влади. У межах Європейського Союзу гуманітарні стандарти дедалі частіше відображаються в політиці санкцій, контролі експорту озброєнь, регулюванні гуманітарної допомоги та захисті біженців. Так, ЄС у своїй зовнішній політиці спирається на принципи гуманності, пропорційності та запобігання шкоди цивільному населенню, що підтверджує включення МПП до структури наднаціональної правової свідомості.

Конвергенція аксіологій змінює саму природу правового мислення. Якщо раніше головним критерієм легітимності була формальна відповідність нормі, то нині на перший план виходить її змістовна справедливість. Судді, правотворці й науковці дедалі частіше апелюють до принципів

моралі, гідності та гуманізму як до універсальних джерел права. Це сприяє утвердженню концепції «глобального гуманістичного конституціоналізму», що передбачає узгодження національних конституцій з міжнародними гуманітарними цінностями. У результаті виникає своєрідний європейський гуманітарно-правовий консенсус, де МГП і конституційне право вже не протистоять, а взаємно підсилюють одне одного.

Водночас конвергенція аксіологій не позбавлена викликів. Існує ризик надмірного розмивання меж між режимами міжнародного гуманітарного права і прав людини, що може створити колізії у правозастосуванні, особливо під час збройних дій. Проте сучасна практика міжнародних судів демонструє прагнення до балансу між безпекою і гуманністю, між військовою необхідністю і захистом цивільних. Головною тенденцією є утвердження пріоритету людської гідності як імперативної норми, яка не може бути скасована жодними обставинами, навіть у стані війни чи надзвичайного стану. Це закріплено у практиці ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду та Міжнародного комітету Червоного Хреста, що визнають такі норми складовою міжнародного звичаєвого права.

Отже, конвергенція аксіологій у міжнародному гуманітарному та внутрішньодержавному праві є одним із найважливіших проявів еволюції сучасного правопорядку. Вона перетворює право з інструменту державного управління на систему моральних координат, яка визначає межі легітимного застосування сили, спрямовує державну владу на служіння людині й закладає основи для глобального гуманітарного правового мислення. Завдяки цьому формується єдиний цивілізаційний простір, де права людини та гуманність стають найвищими правовими цінностями, що визначають розвиток як міжнародних, так і національних систем права.

Суверенітет держави перестав бути абсолютною, автономною «коробкою», яка звільняє владу від будь-яких зовнішніх обмежень; сьогодні він дедалі частіше розглядається як комплекс прав і відповідальностей, що покладаються на державу перед міжнародною спільнотою, і ця трансформація має як теоретичні, так і практичні підстави. Ідея «відповідальності за захист», закріплена в підсумковому документі Світового саміту ООН 2005 року, стала одним із найбільш помітних виражень цього зрушення: держави зберігають формальний суверенітет, але водночас визнають, що суверенітет передбачає обов'язок захищати населення від найтяжчих злочинів – геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і етнічних чисток; якщо держава не виконує цього обов'язку, міжнародна спільнота має право і моральний обов'язок реагувати у встановлених міжнародних межах [3].

Ця доктринальна зміна відображається також у судових механізмах, які демонструють, що державна відповідальність за право людини і гуманітарні стандарти не припиняється на кордонах території. ЄСПЛ у справі *Al-Skeini* визнав, що держава може нести відповідальність за порушення прав осіб, над якими вона здійснює ефективний контроль, навіть якщо це відбувається поза її територією; таким чином поняття «юрисдикція» у практиці ЄСПЛ отримало екстериторіальний вимір, що обмежує «свободу дій» держави в зоні її впливу [1].

Теоретично переосмислення суверенітету підкріплюється розвитком космополітичних і «конституціоналізованих» підходів до міжнародного права, де легітимність державної влади оцінюється також через її відповідність універсальним правовим і моральним стандартам. Це не означає ліквідації державності; навпаки, йдеться про її переформатування: суверенітет зберігається як юридична форма, але наповнюється змістом відповідальності – за захист громадян, за дотримання заборон, що мають імперативний характер (наприклад, заборона тортур, геноциду), та за забезпечення доступу до правосуддя. Практично це проявляється в механізмах міжнародного нагляду, санкціях, формуванні співпраці, а також у процедурних вимогах щодо стандартів ведення збройних дій, розслідувань і репарацій [4].

На державному рівні перехід від «суверенітету як свободи дій» до «суверенітету як відповідальності» означає конкретні зобов'язання: імплементація міжнародних конвенцій у внутрішнє право, забезпечення оперативних, незалежних і ефективних розслідувань повідомлень про воєнні злочини та порушення прав людини, створення національних механізмів притягнення до відповідальності, гарантування доступу до правосуддя для жертв, дотримання процесуальних стандартів при обґрунтуванні застосування сили. У Європі додатково діє інструментарій, що прив'язує доступ до певних правово-політичних благ (наприклад, інтеграційні перспективи або фінансова допомога) до дотримання принципів верховенства права та гуманітарних стандартів, що посилює зовнішні стимули для виконання обов'язків.

Наслідки такого переосмислення є багатовимірними. По-перше, воно підвищує захищеність індивіда: у ситуаціях, де держава слабка, недієздатна або злочинна, міжнародні норми і механізми можуть виступати як «запобіжник» проти безкарності. По-друге, воно ускладнює політичну логіку суверенітету: держави змушені балансувати між традиційними уявленнями про автономію дій і міжнародними зобов'язаннями, що може породжувати конфлікти легітимності, особливо в контексті втручання або примусу. По-третє, на доктринальному рівні це стимулює розвиток правової теорії, яка сприймає суверенітет як нормативно багатопланову категорію – юридичну форму, політичну практику і етичний обов'язок. Практичні кейси і судові прецеденти останніх десятиліть показують, що ця трансформація вже відбувається: суверенітет сьогодні – це не лише право командувати, а передусім відповідальність захищати й поважати фундаментальні гуманітарні імперативи.

Діалог правових систем нині замінив бінарну опозицію «монізм / дуалізм» і перетворив співвідношення міжнародного гуманітарного та національного права на постійний багаторівневий процес взаємодії, комунікації та взаємного впливу, у якому судова практика, нормотворчість і доктрина формують єдиний гуманітарно-правовий простір. Таке багатовекторне співвідношення означає, що норми одного рівня більше не застосовуються ізольовано: національні суди враховують міжнародні стандарти і прецеденти, міжнародні трибунали спираються на національну практику та доктрину, а регіональні суди – зокрема ЄСПЛ – послуговуються як положеннями Конвенції, так і нормами МГП при тлумаченні прав і свобод осіб у екстраординарних ситуаціях.

Поряд із ЄСПЛ інші міжнародні та регіональні інституції також сприяють діалогу правових систем: Суд Європейського Союзу своїми фундаментальними рішеннями про прямий ефект і пріоритет європейського права створив модель наднаціонального права, у якій національні суди стають активними інтеграторами норм зовнішнього порядку у внутрішню практику; хоча ці рішення стосуються специфічно права ЄС, вони ілюструють загальну логіку багаторівневого правового діалогу, коли національна норма вимірюється відповідністю стандартам більш високого порядку, а національні органи виступають у ролі «вузлових пунктів» транскордонного правозастосування. Такий архітектурний принцип багаторівневості і взаємного підпорядкування норм сприяє виникненню єдиного правового поля, де гуманітарні цінності і права людини мають вагу, що іноді переважає вузьконаціональні інтереси [5; 6].

Міжнародні кримінальні інстанції та механізми також відіграють ключову роль у цьому діалозі, оскільки їхня практика формує загальні стандарти відповідальності й процесуальної справедливості, які неминуче віддзеркалюються в національних системах; приклади вироків і рішень МКС, як-от у справах проти Томаса Лубанги (перші суттєві прецеденти щодо використання дітей у збройних конфліктах) або Ахмад Аль-Факі Аль-Махді (переслідування за навмисне нищення культурної спадщини), демонструють, як міжнародна юриспруденція продукує норми, що потрапляють у поле уваги національних законодавців та судів і стимулюють імплементацію та посилення національної відповідальності. Така взаємодія створює еволюційну петлю: міжнародні рішення впливають на національну практику, а національні розслідування, передача доказів і співпраця з міжнародними органами підвищують ефективність глобального правосуддя [7; 8].

Практичні наслідки цього діалогу помітні у кількох вимірах. По-перше, національні суди, посилаючись на міжнародні стандарти, можуть встановлювати більш високі процесуальні гарантії і ширші тлумачення прав людини у справах, пов'язаних із національною безпекою, щодо затримань, допитів і процедурних прав підозрюваних; по-друге, законодавці, керуючись міжнародними прецедентами та рекомендаціями міжнародних організацій (МКЧХ, ООН, Ради Європи), імплементують норми МГП у кримінальні кодекси, закони про воєнний стан та процедури для збройних сил; по-третє, міждержавна співпраця виявляється у створенні механізмів обміну доказами, спільних слідчих груп і технічної допомоги (наприклад, за участю Євроюсту чи спеціалізованих міжнародних місій), що робить правосуддя багаторівневим і більш скоординованим. У підсумку виникає юридична реальність, у якій права людини і принципи гуманності стають орієнтирами для оцінки легітимності дій держави – навіть тоді, коли ці дії мотивовані міркуваннями національної безпеки.

Цей процес діалогу не позбавлений напруження й складнощів: іноді відбуваються конфлікти тлумачень між інституціями, різна якість імплементації в державах породжує асиметрію захисту, а політичні фактори можуть гальмувати ефективну координацію. Однак загальна тенденція є стійкою: замість жорсткої ієрархії «міжнародне зверху – національне знизу» формується архітектура співпраці, де національні та міжнародні акти і практики постійно взаємопроникають і уточнюють

одне одного. Це сприяє становленню європейського правового космополітизму, у якому держави спільно несуть відповідальність за захист миру, прав людини і людської гідності, а правове поле стає багаторівневим простором горизонтальної та вертикальної взаємодії.

Інституційні механізми та практика застосування являють собою розгалужену мережу судових, міжурядових і наднаціональних інструментів, які реально втілюють і роблять дієвими принципи МГП у національних правових режимах. Судові механізми відіграють тут ключову роль: Європейський суд з прав людини і Суд Європейського Союзу не лише тлумачать внутрішні норми в контексті міжнародних зобов'язань, а й формують практику «системної інтерпретації», коли положення одного режиму права розглядаються у світлі іншого з метою максимально повного захисту індивіда.

Міжнародні інституції і організації створюють доктринальні та практичні стандарти, які слугують орієнтирами для національних законодавців і юристів. Міжнародний кримінальний суд і його прецедентна практика – наприклад, вироки у справах проти Томаса Лубанги (щодо вербування дітей-солдатів) та Ахмад Аль-Факі Аль-Махді (щодо навмисного руйнування культурної спадщини) – формують очікування щодо криміналізації певних поведінкових моделей і стандартів доказування, що потім транслиуються в національні коди та процесуальні правила. Міжнародний комітет Червоного Хреста систематизує звичаєве МГП і видає керівні матеріали та настанови (звичайне МГП, оперативні рекомендації, юридичні огляди), які часто використовуються судами й урядами при оцінці правомірності дій у воєнних операціях і при розробці національної політики. Правозахисні організації (Amnesty, HRW та ін.) здійснюють документування порушень, публікують аналітику й тиснуть на держави та міжнародні органи, що також посилює імплементаційні процеси та підвищує ступінь підзвітності держав.

У межах Європейського Союзу та співпраці з партнерами практичну реалізацію принципу комплементарності та співпраці між юрисдикціями забезпечують такі інструменти, як Євроюст, Європейська прокуратура та механізми спільних слідчих груп. Євроюст активно підтримує створення механізмів спільних слідчих груп для розслідувань міжнародних і воєнних злочинів (зокрема щодо документування злочинів в Україні), надаючи координаційну і методичну допомогу, допомагаючи формувати бази доказів і сприяючи взаємному визнанню процесуальних рішень; прикладом стало створення механізму спільних слідчих груп з участю України, кількох держав – членів ЄС і МКС, а також створення Баз даних доказів міжнародних злочинів для уніфікації доказової бази [9]. Європейська прокуратура, хоча й спеціалізується переважно на захисті бюджетних інтересів ЄС, є прикладом наднаціонального органу з початковими повноваженнями розслідування й координації, що змінює уявлення про межі національної кримінальної юрисдикції; її існування підкреслює тенденцію до створення постійних європейських інструментів забезпечення права [10].

Координаційні інструменти ЄС і міжурядової співпраці практично втілюють комплементарність через обмін доказами, стандартні протоколи слідства та технічну допомогу. Механізми створення та роботи спільних слідчих груп дають змогу слідчим і прокурорам різних держав працювати в єдиному правовому полі (узгоджені строки, правила допиту, захисту свідків), що суттєво полегшує переслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності на національному та міжнародному рівні; Євроюст продемонстрував свою спроможність координувати такі ініціативи під час війни в Україні, включаючи створення міжнародної бази доказів і оперативну юридичну підтримку [11; 12].

Наднаціональні політико-правові інструменти – механізми умовності, вимоги щодо верховенства права та передумови інтеграції – виконують роль зовнішнього стимулу для імплементації гуманітарних стандартів. У процедурі європейської інтеграції умови відповідності Копенгагенським критеріям механізми оцінки верховенства права і санкційні інструменти вказують державам на те, що дотримання прав людини і належні гарантії правосуддя є не лише моральним, а й прагматичним виміром участі у європейських структурах; практика прямих ефектів і пріоритету європейського права (заснована на класичних справах Суду ЄС, наприклад Ван Генд ен Лоос і Коста) підсилює ідею, що наднаціональні норми впливають на національний порядок і створюють юридичне підґрунтя для правової гармонізації [13]. Механізми санкцій, умов фінансової та технічної допомоги, а також політичні процедури контролю верховенства права є конкретними прикладами

того, як політика і право поєднуються, щоб змусити або мотивувати держави посилювати захист гуманітарних стандартів у національному законодавстві та практиці.

Водночас існують виклики: розбіжності у якості національних процесів, політичні перешкоди при передачі доказів або виконанні міжнародних рішень, а також технологічні виклики (штучний інтелект у військових системах, кібероперації), які вимагають постійного оновлення стандартів і скоординованих настанов від МКЧХ та міжнародних органів (МКЧХ опублікував рекомендації щодо застосування міжнародного публічного права до військового використання ІІТ й наголошує на потребі правових оцінок при упровадженні таких систем) [14].

Отже, інституційні механізми та практика застосування утворюють багаторівневу екосистему: суди створюють доктрину й прецеденти; міжнародні організації формують стандарти й рекомендації; координаційні органи ЄС і механізми спільних слідчих груп забезпечують практичну співпрацю та уніфікацію процесів; політико-правові інструменти стимулюють національну імплементацію. У сукупності ці елементи роблять МГП реальним фактором національного права і підвищують ефективність захисту прав людини в умовах сучасних конфліктів.

Інституційні механізми й практика застосування відобразилися у конкретних видозмінах принципів, які тепер мають як формальний, так і субстанційний вимір. Верховенство права перестало бути тільки ієрархічним правилом – «право над законом» – і перетворюється на субстанційний стандарт якості правового порядку, що включає правову якість (тобто відсутність свавілля й довіру до права), доступ до правосуддя і наявність ефективного засобу захисту. У європейському контексті це означає, що підґрунтям легітимності державних рішень є не тільки формальна процедурна відповідність, а й здатність забезпечити реальний захист прав людини та імперативних гуманітарних стандартів; така трансформація відображена в судовій практиці й у політиці ЄС, де критерії «верховенство права» стали умовою політичної і фінансової співпраці з державами (наприклад, процедурою оцінки верховенства права в процесі європейської інтеграції). Джерелом такого підходу є як універсальні угоди – передусім Женевські конвенції і принципи МГП, які закладають стандарти поведінки з особами в умовах збройних конфліктів, так і доктрина та практичні керівні матеріали МКЧХ.

Принцип гуманності трактують сьогодні ширше: у Європі він інтерпретується як позитивний обов'язок держави захищати людську гідність і життя не лише в зоні бойових дій, а й у всіх ситуаціях, де держава здійснює контроль над особою – від поводження із затриманими до забезпечення належних умов для переміщених осіб і біженців. Судова практика ЄСПЛ демонструє, що при оцінці дій держави у військових або екстериторіальних операціях Суд враховує норми МГП як релевантний контекст тлумачення гарантій Конвенції; це видно у прецедентах, де Суд визнавав екстериторіальну «юрисдикцію» держави та вимагав ефективного розслідування фактів насильницької смерті чи катувань у зонах, де держава мала контроль над особами. Такий підхід підсилює ідею, що гуманність є наднаціональною цінністю й імперативом для державної діяльності.

Принцип пропорційності набуває подвійного значення: у МГП він встановлює баланс між досягненням конкретної військової цілі й уникненням надмірної випадкової шкоди цивільному населенню; у публічному праві Європейського Союзу та в національних конституційних системах пропорційність слугує критерієм допустимого обмеження прав людини державою (тобто обмеження мають бути необхідні, адекватні й співмірні меті). МКЧХ і практика щодо звичаєвого права дають операційні тлумачення військової пропорційності (наприклад, як оцінювати «надмірну шкоду»), водночас рішення ЄСПЛ уточнюють, якими мають бути процесуальні гарантії при обмеженнях громадянських свобод у ситуаціях загрози безпеці. Це подвійне застосування принципу сприяє уніфікації стандартів захисту: військові плани й операції повинні містити механізми мінімізації ризику для цивільних, а адміністративні чи кримінальні обмеження в мирний час – мати гарантії й судовий контроль [15].

Принцип комплементарності (доповнюваності) під впливом практики та інституцій еволюціонував від ідеї про те, що міжнародне переслідування є «ultima ratio» (останньою інстанцією) – до позитивного зобов'язання держави забезпечити ефективне переслідування злочинів і співпрацю на транскордонному рівні. Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює комплементарність, визначаючи, що МКС втручається лише коли національні системи не спроможні або не хочуть здійснювати належне розслідування чи переслідування; це стимулює держави посилювати власні процесуальні механізми, щоб відповідати міжнародним очікуванням, а також співп-

рацювати у сфері обміну доказами та екстрадиції. Вироки МКС у справах проти Томаса Лубанги (вербування дітей-солдатів) і Аль-Махді (знищення культурної спадщини) демонструють, як міжнародна кримінальна практика створює прецеденти, що корелюють з національним кримінальним законодавством і стандартами доказування.

Принципи субсидіарності та солідарності, що походять із європейського права, набули практичного значення у сфері гуманітарної допомоги, питань біженців та колективного реагування на агресію. Принцип субсидіарності (передусім у контексті Європейського Союзу) означає, що рішення мають прийматися якомога ближче до громадянина – отже, ЄС втручається, лише якщо національні або регіональні рівні не можуть самостійно досягти мети; це має прямий ефект при координації гуманітарних заходів і політики прийому переміщених осіб, коли національні механізми доповнюються наднаціональними програмами. Стенограма схожих положень щодо солідарності закріплена у Договорі про функціонування ЄС (ст. 222), що дозволяє спільні дії у разі великих загроз або катастроф, мобілізуючи інструменти, зокрема ресурси держав-членів. Водночас політика солідарності ЄС та Ради Європи стимулює співпрацю у створенні спільних стандартів захисту, уніфікацію процедур документування порушень і механізмів відшкодування шкоди.

На практиці ці видозміни проявляються через конкретні інструменти: нормативне кодифікування стандартів МГП у національних кримінальних кодексах і законах про надзвичайний стан; посилення ролі національних судів у застосуванні міжнародних стандартів завдяки прецедентам ЄСПЛ і Суду ЄС; створення спільних слідчих груп і баз даних доказів під координацією Євроюсту для розслідувань воєнних злочинів; та використання механізмів умовності і процедур оцінки верховенства права як зовнішніх стимулів для імплементації гуманітарних норм. Приклади включають практику створення спільних слідчих груп для документування злочинів в Україні та ініціативи з формування міжнародних реєстрів доказів, а також процеси, коли ЄСПЛ використовує МГП як допоміжний інструмент тлумачення гарантій Конвенції.

Отже, ці конкретні трансформації принципів забезпечують більший рівень захисту особи в кризових умовах: верховенство права стає більш субстанційним, гуманність – позитивно обов'язковою в усіх режимах, пропорційність – універсальним критерієм допустимості, комплементарність – механізмом синергії національного й міжнародного правосуддя, а субсидіарність і солідарність – практичними принципами колективного реагування й допомоги. У сукупності вони формують нову архітектоніку правового регулювання, у якій гуманітарні цінності й права людини є ключовими орієнтирами для державних та наднаціональних інституцій.

З метою подальшого розвитку та гармонізації відносин між міжнародним гуманітарним правом і внутрішньодержавним правом необхідні цілеспрямовані законодавчі, інституційні, освітні, практичні та наукові заходи, які закріплять набуті під час європейської інтеграції стандарти і дадуть змогу адаптувати їх до нових викликів. Законодавчі ініціативи мають починатися з уніфікації визначень воєнних злочинів у національних кримінальних кодексах і процесуального закріплення стандартів, що забезпечують відповідність національного кримінального переслідування міжнародним вимогам. Це включає чітке визначення складу воєнних злочинів (з урахуванням визначень Римського статуту Міжнародного кримінального суду), запровадження спеціальних норм щодо злочинів проти мирного населення і культурної спадщини, а також механізмів для визнання екстериторіальних злочинів і колаборації з міжнародними трибуналами. Водночас важлива чітка регламентація статусу МГП у внутрішньому праві – від формалізованого визнання прямої дії окремих норм до встановлення правила пріоритету міжнародного права у випадках колізій; це знімає правову невизначеність і створює підґрунтя для послідовного застосування міжнародних стандартів у національних судах і органах слідства. Не менш важлива кодифікація процесуальних стандартів у кримінальних провадженнях: правила збирання, збереження й передання доказів воєнних злочинів, захист свідків і потерпілих, стандарти допиту й правової допомоги. Такі законодавчі заходи повинні спиратися на практичні настанови, які вже розроблені міжнародними юрисдикціями та агентствами (наприклад, практичні настанови Євроюсту й Офісу Прокурора МКС щодо документування і збереження інформації).

Інституційна координація має стати другим наріжним каменем системи – підсилення ролі Євроюсту і Європейської прокуратури у вузлах транскордонного права уможливить краще координувати розслідування, уніфікувати процесуальні підходи та забезпечити оперативний обмін доказа-

ми. Євроюст вже демонстрував спроможність підтримувати створення та роботу спільних слідчих груп у відповідь на злочини, пов'язані з агресією проти України, а також ініціював практичні настанови для громадських організацій щодо документування міжнародних злочинів у співпраці з Офісом Прокурора МКС. Європейська прокуратура, хоча й має обмежену компетенцію переважно у справах, що стосуються фінансових інтересів ЄС, є прикладом наднаціонального органу з повноваженнями координації, і її досвід може бути корисним при побудові інших постійних механізмів транскордонного переслідування. Необхідно також створити та фінансувати постійні експертні мережі з МГП при Європейському суді з прав людини і при Суді Європейського Союзу, які б надавали оперативні консультації судам і сприяли уніфікації підходів при тлумаченні норм у контексті збройних конфліктів. Паралельно слід підтримувати створення й розширення спільних слідчих груп і програм технічної допомоги для суддів, прокурорів і слідчих: стандартні навчальні модулі, обміни експертами, робочі візити й спільні тренінги підвищують оперативну здатність національних органів і їхню сумісність з міжнародними процесами. Приклади практичної координації – це оперативна підтримка Євроюсту та створення спільних слідчих груп на початку широкомасштабної агресії в Україні та співпраця з МКС і Європолем у зборі й збереженні доказів.

Освітня політика є довгостроковою інвестицією в культуру виконання МГП і прав людини: системне введення курсів з міжнародного гуманітарного права в навчальні програми військових академій, центрів підготовки працівників правоохоронних органів і юридичних факультетів підвищує рівень правової компетентності тих, хто ухвалює рішення в умовах застосування сили. Навчальні програми повинні поєднувати теоретичну частину з практичними вправами, симуляціями й тренінгами з етичних стандартів поведінки; їх розробка і впровадження ефективніші у партнерстві з ICRC (Міжнародний комітет Червоного Хреста), академіями права (наприклад, Женевська академія міжнародного гуманітарного права і прав людини) та міжнародними організаціями, що займаються будівництвом спроможностей. Підтримка програм обміну експертами, стажувань для суддів і прокурорів у міжнародних інституціях (наприклад, у Офісі Прокурора МКС або у відділеннях Євроюсту) сприятиме поширенню найкращих практик і уніфікації процесуальних підходів; дослідницькі публікації й відкриті навчальні ресурси від МКЧХ та Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини вже демонструють конкретні моделі таких курсів і їхній позитивний вплив на поведінку підрозділів у зоні бойових дій.

Практичні механізми документування та відшкодування потребують стандартизації. По-перше, необхідні уніфіковані методики збору, збереження та передачі доказів воєнних злочинів, сумісні з вимогами національних і міжнародних трибуналів; у цьому сенсі корисні спільні практичні настанови Євроюсту та Офісу Прокурора МКС щодо документування і збереження інформації, які містять алгоритми роботи з цифровими доказами, охорони свідків і захисту персональних даних. По-друге, створення централізованих, стандартизованих реєстрів і баз даних доказів (наприклад, цифрова база даних Євроюсту для доказів воєнних злочинів) дає змогу забезпечити цілісність, доступність і ланцюжок збереження доказів для використання як національними судами, так і міжнародними інституціями. По-третє, механізми компенсації шкоди мають стати не лише політичними деклараціями, а й юридично оформленими процедурами: прикладом є Реєстр збитків для України, створений Радою Європи як перший крок до міжнародного механізму компенсації, що фіксує випадки руйнувань і збитків для подальшого розгляду претензій Комісією з претензій і Фондом компенсації, – це модель, яку можна розвивати й адаптувати для інших конфліктів. У поєднанні з інструментами замороження та можливого використання активів агресора для відшкодування шкоди (це політично й юридично складний процес), стандартизовані реєстри й міжнародні конвенції створюють реальну правову базу для відновлення і репарацій.

Науково-доктринальна діяльність і підтримка прикладних досліджень мають забезпечити адаптивність системи до технологічних та операційних викликів. Необхідно фінансувати й координувати дослідження щодо застосування автономних систем озброєння, кібероперацій та ролі приватних військових компаній (приватні військові компанії) у сучасних конфліктах, а також розробляти адаптивні інтерпретації принципів пропорційності та розрізнення (відмінності між комбатантами і цивільними) у світлі нових технологій. МКЧХ вже готує позиції й настанови щодо автономних систем і наголошує на потребі «значущого людського контролю» і оцінки відповідності МГП перед упровадженням таких систем. Потрібні також міждисциплінарні програми, що залучають юристів, інженерів, етиків і військових аналітиків, аби створити оперативні критерії оцінки ризику для

цивільного населення і відповідні протоколи для розробників та операторів технологій. Підтримка центрів досліджень (наприклад, Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини, Женевський центр з управління сектором безпеки) і створення грантових механізмів для проєктів з практичної доктрини дасть змогу виробити рекомендації, які можна швидко імплементувати в навчальні модулі, керівні принципи для армій і настанови для виробників озброєнь [16].

Усі ці ініціативи слід проводити у сукупності. Так, зокрема, законодавча робота без підготовки кадрів і стандартів документування буде малоефективною; інституційна координація без надійних баз даних доказів і процедур відшкодування не закріпить соціальної довіри; наукові розробки без політичної волі та фінансування не отримають практичного втілення. Приклад успішної координації (створення спільних слідчих груп, практичні настанови Євроюсту з Офісом Прокурора МКС, функціонування Реєстру збитків Ради Європи) демонструє, що поєднання законодавчих змін, інституційної підтримки, підготовки кадрів і стандартизації процесів здатне створити стійкі механізми захисту і відновлення у відповідь на сучасну агресію й порушення міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що видозміни принципів МГП і внутрішньодержавного права в системі європейської інтеграції – не лише юридичний феномен, а й цивілізаційна трансформація. Європейський правовий простір виступає лабораторією, де відбувається перетворення традиційних правових категорій під впливом універсальних гуманістичних цінностей, судової практики та інституційної кооперації. Подальший розвиток потребує балансування між уніфікацією та збереженням національної легітимності, а також активної інвестиції в інституційну спроможність, правову освіту й науково-аплікаційні дослідження.

Список використаних джерел / References

1. Case of Al-Skeini and others v. the United Kingdom (Application no.55721/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105606>.
2. Case of Hassan v. the United Kingdom (Application no. 29750/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-146501>
3. Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/60/L.1)] 60/1. 2005 World Summit Outcome. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2005/en/19525?utm.com>
4. Kumm Mattias. The Cosmopolitan Turn in Constitutionalism: An Integrated Conception of Public Law. *Indiana Journal of Global Legal Studies*: 2013. Vol. 20. Iss. 2. Article 4. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol20/iss2/4>
5. Document 61962CJ0026. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61962CJ0026&utm.com>
6. Document 61964CJ0006. Judgment of the Court of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano – Italy. Case 6-64.
7. Al Mahdi Case. The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. ICC-01/12-01/15. URL: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi?utm.com>
8. Lubanga Case. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. ICC-01/04-01/06. <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga?utm.com>
9. Eurojust and the war in Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/eurojust-and-the-war-in-ukraine?utm.com>
10. European Public Prosecutor's Office. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-public-prosecutors-office-epo_en?utm.com
11. Joint investigation team into alleged crimes committed in Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine?utm.com>
12. Joint investigation teams. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/joint-investigation-teams?utm.com>
13. Primacy of EU law (precedence, supremacy). URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/primacy-of-eu-law-precedence-supremacy.html?utm.com>
14. Submission to the United Nations Secretary-General on “Artificial intelligence in the military domain and its implications for international peace and security”. URL: [https://docs-library.unoda.org/General_Assembly_First_Committee_-Eightieth_session_\(2025\)/79-239-SKR-EN.pdf](https://docs-library.unoda.org/General_Assembly_First_Committee_-Eightieth_session_(2025)/79-239-SKR-EN.pdf)

15. The principle of proportionality. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/04_proportionality-0.pdf?utm.com
16. Grazvydas Jasutis, Rebecca Mikova. Parameters of Effective Military Training in International Humanitarian Law. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PolicyPaperIHL_Training_EN.pdf?utm.com

Хоменко О. В. Видозміни принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права в аспекті європейської інтеграції

У статті досліджено трансформацію принципів міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права в умовах європейської інтеграції. Проаналізовано процес конвергенції аксіологічних засад, переосмислення суверенітету як відповідальності, формування багаторівневого діалогу правових систем та інституційні механізми імплементації гуманітарних стандартів. Розкрито вплив практики Європейського суду з прав людини, діяльності Міжнародного кримінального суду та інструментів Європейського Союзу на видозміни принципів верховенства права, гуманності, пропорційності, комплементарності, субсидіарності та солідарності. Обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації національного законодавства з нормами Женевських конвенцій та стандартами європейського правового простору. Визначено напрями вдосконалення законодавчих, інституційних і практичних механізмів забезпечення гуманітарних цінностей.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, європейська інтеграція, верховенство права, суверенітет, комплементарність, пропорційність.

Khomenko O. V. Changes in the principles of international humanitarian and domestic law in the aspect of European integration

The article examines the transformation of the principles of international humanitarian law and domestic public law within the framework of European integration. It analyses the convergence of axiological foundations, the reinterpretation of sovereignty as responsibility, and the development of a multilevel dialogue between legal systems. Particular attention is paid to the institutional mechanisms that ensure the implementation of humanitarian standards at the national level.

The study highlights the influence of the case-law of the European Court of Human Rights, the jurisprudence of the International Criminal Court, and the regulatory instruments of the European Union on the substantive evolution of the principles of the rule of law, humanity, proportionality, complementarity, subsidiarity, and solidarity. The interaction between international humanitarian law, notably the standards enshrined in the Geneva Conventions, and constitutional traditions of European states is examined as a dynamic and mutually reinforcing process.

The article argues that European integration fosters a shift from a state-centred to a human-centred legal paradigm, where sovereignty is increasingly understood as a set of responsibilities rather than unlimited authority. Judicial dialogue, coordinated investigative mechanisms, and supranational conditionality instruments contribute to strengthening accountability and enhancing the protection of fundamental rights during armed conflicts and crisis situations.

The findings substantiate the need for further harmonisation of national legislation with international humanitarian obligations and European legal standards. Legislative reforms, institutional coordination, educational initiatives, and the standardisation of investigative and evidentiary practices are identified as key directions for consolidating humanitarian values within a multilevel European legal order.

Keywords: international humanitarian law, European integration, rule of law, sovereignty, complementarity, proportionality.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-523-532

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026